

Hamvas Béla: Stonehenge, a szikla eksztázisa

Az angol Wales tartomány délnyugati sarkában sajátos kőépítmény áll. Régebben azt hitték, hogy a kelták emelték. Mai nézet szerint sokkal régibb; minden bizonnyal abból az időből való, amelyet neolitikumnak neveztek el. A neolitikum a legmagasabb kőkultúra: a kőszellem virágzása. Körülbelül húsz lépés sugarú körben egymástól arányos távolságra négy méter magas, szürke, nyers tömbök állnak. E tömbökre ugyanolyan kőből ugyanolyan köveket fektettek. Csupa kapu, amely körben áll.

A kapuról tudjuk, hogy démonikus építmény. Ez az a valami, amin keresztül az ember valahová belép. És ahová belépett, ott átadja magát az ott érvényben levő törvényeknek. A kapukon való átlépés jelentőségét régebben igen jól ismerték. A középkori városok és várak bejáratán őrségek álltak. Ezek az őrségek olyanok voltak, mint Kerberos, az Alvilág kapujának őre: démonikus emberek. Vigyáztak. Nem eresztettek se ki, se be akárkit. A római császárok diadalkapukat építettek. Ma, kaputlan városok és kaputlan élet idején e nagy szokás megmaradt. Aki a diadalkapun átmegy, az a halhatatlanság egy nemébe megy át. Az örökkévalóság kapuja. Belépés az emberfölöttibe. S ezért szokták a kapukat feliratokkal ellátni. Dante tudta, hogy a pokol kapuja az összes remények feladását hirdeti. Aki egy kapun átlépett, az vagy a jóba, vagy a rosszba érkezett - de mindenképpen valami lényegesen új és más világba.

A neolitikum kőkapuk közül ma már csak néhány áll. Az oszlopok ledőltek s a szemöldökfák a földön hevernek, egymás hátán. Lehet, hogy pusztító hadsereg dülta fel, az is lehet, hogy az idő, de a hadsereg se más, mint idő és az idő se más, mint hadsereg. Az épület ma rom. Ezt a romot hívjuk Stonehenge-nek.

Egyáltalán nincs a kőkorból való emlék, amely a nép fantáziáját, a művészetet, irodalmat és tudományt annyit foglalkoztatta volna, mint Stonehenge. A környék lakói e gigászi kövek rejtélyét mondákkal próbálták megfejteni. A művészet a sötét és komor fenség nagy alkotásának tartja. A tudósok legalább negyvenféle feltevést koholtak arról, hogy milyen nép alkotta és mire szolgált. Egyesek szerint szentély volt, mások szerint temető. Hasonló stílusú épület van Angliában, Normandiában, Bretagne-ban és a Földközi-tenger vidékén is. Schuchardt azt mondja, hogy akkoriban egy nép lakott Norvégiától Kis-ázsiaig mindenütt a tengerparton, s ez építette. Ugolini azt is tudni véli, hogy e kultúra tűzhelye Málta volt, amikor a Törre dei Giganti, a Casa della Fata, az angol és a bretagnei kövek eredetét magyarázza.

De vannak fecsegő emlékek, mint amilyenek a bizánciak, vagy a keletiek - és vannak némák. Stonehenge ilyen néma emlék. S a némát az ember hiába faggatja. Nincsenek hallgatóbb kövek, mint Stonehenge tömbjei.

Hogy az ember mit él át akkor, amikor közéjük lép, arról beszél egy sereg népi monda, ballada, legenda. S erről beszél sok író és művész. Powys leírja, hogy mit érzett regényalakja, mikor a köveket egy éjszaka egyszerre meglátta:

Ebben a pillanatban úgy érezte, hogy valamilyen mágikus erő szállta meg, és embertelenül gyenge és kicsiny lett. De nemcsak gyenge és kicsiny. Úgy érezte, hogy Hatalom birtokába kerül, amely csaknem megsemmisítette, - olyanná vált, mint egy folt, atom, mag szem, homok, tollfoszlány, elsuhanó ritka füst - az emberi világtól teljesen megszabadult, attól, hogy önmaga szerepe vagy maszkja legyen. Úgy látszott, mintha túlradó proteuszi fluidum árasztotta volna el. Csontját átjáró kívánságot érzett arra, hogy örültségeket és bolondságokat kövessen el, s úgy viselkedjék, mint egy bohóc, pojáca vagy hülye. Szerette volna az előtte levő nagy és nehéz személyt körültáncolni. Szeretett volna e szörnyű oszlopok között négykézláb szökdécselni, mint egy megkergült állat. Úgy érezte, hogy egész életében, eddig a pillanatig természetének ez a gyengesége, ez a mindennemű értelem iránt való közönyt s az emberek véleményének megvetése, ez a csaknem elemien földalatti, valahogyan el volt rejtve. De most a távoli, ködös csillagok alatt, a szörnyű emlékezettelen tömbök mellett, vad és boldog önkívületben először érezte azt a fényt, aki ő maga."

Íme a kapuélmény. Az ember belép és Hatalom birtokába kerül. De nem a városba és nem a várba lép be, nem a halhatatlanságba és nem az Alvilágba. Nem, Stonehenge kapui valahová máshová viszik az embert. Mi ez a megszabadulni kívánság az emberi világtól? az értelemtől? Ez a legyőzhetetlen ösztön, hogy örültségeket kövessen el? Négykézláb szökdécseljen? Mi ez a földalatti ösztön? Mi ez az elemi önkívület?

Ahhoz, hogy az élőlényeket megismerjék, fel kellett őket bontani, s meg kellett nézni, hogy mi van bennük. Az anatómia úgy találta, hogy belül sajátságos állatok vannak. Mert szív, máj, tüdő, lép olyan, mint valamilyen állat. A vér se más, mint kicsiny állatok tömege. Végül a sejt is valamilyen különös állat. És sem a sejt a vérre, sem a vér a szervre nem hasonlít. Mindegyik egészen más alakú és természetű lény.

A kő anatómiájában az a sajátságos, hogy mikor az ember szétbontja, mindenütt tömören, egyöntetűen kő. A követ nem kell felbontani, hogy az ember megtudja, mi van benne. Az állatnak és a növénynek van életmagja és alapsejtje, amit ha valami megöl, az élet és a fény elpusztul. A kő csupa mag, csupa őanyag, anélkül, hogy sejt lenne. Nincs germinális pontja. A követ nem lehet megölni.

Ha az élőlényben valamit összetörnek, sohasem az törik össze, amire az összetörés irányul, hanem mindig valami más, annál mélyebb, annál alapvetőbb. Az törik össze, ami tartja azt, amit össze akartak törni. Ha valakinek összetöröm a büszkeségét, nem a büszkeség törik össze, hanem az, ami tartja, esetleg a megkülönböztetés tehetsége. Ha Összetöröm hiúságát, nem a hiúság semmisül meg, hanem ami alatta van és ami a hiúságot tartja: esetleg az önérzet.

Ha összetöröm valakinek a testét, nem a test semmisül meg, hanem ami a test alapjában van, az élet. Ha átszúrom az állatot, nem azt szúrtam át, hanem a szívét, a benne levő kicsiny, de életfenntartó állatot; de nem a szívet öltem meg, hanem a vér-állatot; de a vér-állatot sem, hanem magát az életet. Ezért olyan borzasztó az emberjavítás és a hibák kiirtása; ezért szörnyű az erőszak. Rosszat akar elpusztítani, de nem azt öli meg, amire céloz, hanem a mélyebben levőt, azt, ami a rosszat tartja; a jót. Ezért nem lehet és nem szabad a javítást, a beleavatkozást, a hibák és bűnök kiirtását másnak végezni, csak magának az embernek. Csak

én tudom magam úgy megváltoztatni, hogy ne érjen az a veszteség, amely sokkalta nagyobb, mint a változtatás által elérhető jó. Ez talán a lényege annak, amit szabadságnak hívnak.

A kő anatómiájának ilyen mélységei nincsenek. Vagyis: a kő anatómiájának mélységei sokkal nagyobbak és sötétebbek. Vannak hóbertos, szenvedélyes, tüzes, szelíd, vidám kövek. Vannak alattomos, gonosz, buta, tragikus kövek. De minden kőben van valami mérhetetlenül szenvedő. Ami az élő lényben a büszke és hiú élet szabadsága, azt a kő nem ismeri. Ezért minden kő szenved. A szenvedés lényege: küzdelem a súly ellen - a nehézség, a tömeg ellen. Irtó-zatosan tömör, súlyos - rettentő tehetetlen szubsztanciában állandó meddő erőfeszítés, hogy saját súlyát legyőzze. A kő anatómiája ezzel a hiábavaló erőfeszítésen megbukott szenvedéssel találkozik. A követ nem kell összetörni, össze van törve: elvesztette szabadságát s önmagába süllyedve a súly martaléka lett. Ez a kő anatómiájának titka.

S amikor az állatról vagy növényről valamit lehasítanak, a tag vagy darab elpusztul. A kő ugyanakkor megkönnyebbül - szenvedése kisebb lesz. S amikor e lehasított követ felállítják, a kő úgy érzi, hogy legyőzte a benne levő súlyt. Ezért fejez ki minden oszlop diadalt. S amikor ezen az oszlopon, fenn a levegőben kő lebeg, ez a kőeksztázis: a fölemelkedett kő, a repülő kő - száll - elérte azt, amiért oly irtózatosan küzdött. Fenn van a levegőben - szabad.

Stonehenge fenségének titka, hogy a követ felemelte, a levegőben tartja és szabaddá tette. Nem a faragott oszlopot, azt, amely már elvesztette ősi alakját és természetét. Stonehenge kövei vad és elementáris sziklák, faragatlan, az őskőből letépett tömbök. Itt nem átszellemült és megmunkált kő válik szabaddá, hanem az igazi, az elemi, az ősi és a vad. Ez a kő szenvedélyes gyönyöre: fent a levegőben táncolni. Ez Stonehenge: a táncoló szikla.

Powys azt mondja, hogy amikor a kapun belépett, szökdécselni, bukfencezni, táncolni akart - meg akart szabadulni minden határtól, régítől, értelemtől - az örület és a bolond önkívület vett rajta erőt. Igen: e kapu beviszi az embert oda, ahol a kő felszáll a levegőbe, ahol a súly megszűnik, a tehetetlenség megsemmisül és a szikla repülni kezd - ez a táncoló kő világa, a hely, ahol az anyag kilép önmagából, anyagtalanná válik és találkozik azzal, ami fent van, ami egészen magas, ahol a kő olyan szabad és könnyű, mint egy isten. Ilyen helyről mindenki tud. Mindenki tudja, hogy vannak helyek, ahol az anyag megszabadul önmagától és szabadon fel tud szállni. E hely megjelölésére egészen egyszerű szavunk van, ez: a templom.

Ami a templomban történik, az a legközvetlenebbül és legegyszerűbben úgy fejezhető ki, hogy: itt a kő lebeg. Ez az a hely, ahol a kő fölemelkedik a levegőbe. A lebegő kő azt jelenti, hogy az anyag legyőzte saját súlyát és szabaddá lett. Ami pedig szabad, az hasonló az istenekhez. A templom, a lebegő kövek, a táncoló anyag, a tehetetlenségét legyőző súly, a szabad szellemmé vált matéria szent helye. A metamorfózisnak ezt a lendületét ma sem tudjuk másképpen kifejezni, mint a lebegő kő szimbólumával. Valószínű, hogy ezt a szimbólumot sohasem fogják tudni másképpen kifejezni. És az egész építészet semmi egyéb, mint ez: templomokat építeni. Szent helyeket alkotni - vagyis a követ a levegőbe emelni. Ez a piramis, az inkák cuzcói vára, ez a pekingi kastély, a mayák napszentélye, Tiryns, Athén, a középkori vár, a bambergi dóm, a Pitti palota, a New York-i felhőkarcoló lényege. Ez az, amit sehol olyan egyszerűen, tisztán, olyan fenséges rövidséggel nem lehet látni mint itt: Stonehenge-nél.

Amikor Powys azt mondja: I think stone-worship is the oldest of all religions: a kötisztelet valamennyi vallás között a legrégebb - ennél is többet gondolt. A kő sűrű tömegéből és masszív szubsztanciájából következik, hogy nem tud alkalmazkodni, nem tud engedni és

kitérni. Léte oly merev, hogy nem tud átlátszani. Ez a kő keménységének értelme, és magyarázata. Nem azért kemény, mert masszív, hanem ellenkezőleg, azért masszív, mert nem tud más lenni, mint kemény. És nem azért nem ereszt át magán semmit, mert súlyos, hanem azért súlyos, mert nem tud magán áterezteni semmit, A kő a szellemnek éppen ellentéte, kemény és tehetetlen és nem átlátszó, ahogy a szellem: éteri, aktív és transzparens.

A szellem olyan, mint amilyenek a hindu mítosz Buddha székét mondja: a széket körülveszik a pusztító erők, a démonok lecsapnak reá, marcangolják, felrobbannak, perzselik, döngetik és ragadják. Hiába. Annyira nem érnek el semmit, mintha a széken nem ülne senki. Pedig Buddha ott van, csak mindent áterezte magán. A tiszta szellem-Buddha ott ül és a szék éppen nem üres, nem: tele van, izzóan tele, olyannyira tele erővel és étellel és szellemmel és hatalommal, hogy a démonok nem bírják vele. Úgy látszik, nincs ott senki, mert átlátszó, transzparens, tökéletesen megtelt szellemmel, azzal, ami éter, aktív és transzparens. Aki színültig megtelt léttel, az a lét olyan magas fokán van, mintha már nem lenne.

A kő éppen fordítva. Nem tud áterezteni magán semmit, a pusztító erők beleütköznek, széttépik, megolvasztják és összetörik. Miért? Mert olyan súlyos, tömbszerű, tehetetlen és áthatolhatatlan. Nem tud engedni. De ugyanakkor nincs ott, mert nincsen benne semmi aktivitás. Üres, mert nincsen benne tűz és hatalom és erő és élet. Tele van súllyal és üres, mert nincsen benne aktivitás; tele van keménységgel, de üres, mert nincsen benne semmi éteri; tele van anyaggal és nincsen benne semmi átlátszó. A kő azért üres, mert színültig telt passzivitással, tehetetlenséggel, keménységgel és áthatolhatatlansággal.

De abban a pillanatban, amikor a kő a földről felemelkedik, elkezd szellemmé válni. Kaába köve, mondják az arabok, átlátszó és ragyogó kristály volt, amely ég és föld között lebegett, de az emberek bűneitől elkezdett megzavarodni, mindig sötétebb és sötétebb lett, végül megfeketedett és lezuhant a földre. Az átszellemült kő a fordított Kaába: súlyos, át nem látszó éjszakája elkezd derengeni, világosodik és hajnalodik benne az éj, mindig áttetszőbb lesz. Minél feljebb emelkedik, annál transzparensőbb, mint a gyémántkristály elkezd tündökölni, végül mintha anyagtalanná válna: fent lebeg ég és föld között.

Stonehenge a transzparens kő szentélye. A követ felemelték a levegőbe, s most útban van, hogy olyan átlátszó legyen, mint az ég. Ez a táncoló kő, a szabad kő, az éteri szikla. Fent lebeg a levegőben: legyőzte súlyát, tömegét, nehézségét, vakságát, tehetetlenségét - meggyulladt s most az ég felé csapva lobog, mint a láng. Létének merevsége éteri aktivitássá lett. S e titáni, félelmetes kőkapuk oda vezetnek az embert, ahol megszűnik ember lenni, - ahol olyanná válik, mint a homok, tollfoszlány, ritka füst - ahol úgy szökdécsel, mint a megkerült állat, értelmetlen önkívületben, fel, fel, az istenekhez, ahol az ember érzi azt a lényt, aki ő maga.

* Az "Archai" c. esszégyűjteményből